A HAZAI MAGYAR NÉPBALLADAGYŰJTÉS ÉLETÚTJA

1. A XVIII. század utolsó előtti évtizedében megindult magyar nyelvű folyóiratirodalom első jelentkezéséig, sőt még azon túl több mint egy félszázadig, Erdélyi János háromkötetes népköltési gyűjteménye megjelenéséig (1846—1848) a korszak emberének a „pórnép" költészete iránti érdeklődéséről nagyrészt csak kéziratos énekes-, illetőleg verseskönyveink tanúskodnak. A felvilágosodás századának derekától kezdve azonban az évszázadok óta jobbára csak históriás énekeket, névtelen vagy ismert nevű költők szerelmi énekeit, évődő, gúnyos vagy éppen enyhén-vaskosan trágár dalszövegeit másolgató, deákos műveltségű kéziratszerkesztők tolláról mindegyre belelopakodik a verses gyűjteményekbe egy-egy olyan darab, amely eddig nem ismert üde hangot és színt visz a kor szenvelgő, „érzékeny dalai"-nak fakó, egyhangú világába. Ennek az új hangnak a jelentkezése természetszerűen nem független attól az általános érdeklődéstől, amely a felvilágosodás korában a „köznép" tarthatatlan társadalmi-jogi helyzete irányában már akkor is, a következő század elején meg éppen, elemi erővel jelentkezik. Az irodalomban az új hang felcsendülése, az új szín felvillanása kéziratos énekeskönyveinkben fel-feltünedező népi eredetű énekanyag jelentkezésében észlelhető. Meglepő azonban, hogy énekeskönyveinkben, el egészen Petrás Ince János csángó dalgyűjteményének egybeállításáig (1841—1842), a mindinkább szaporodó népköltészeti anyagban bizonyos mértékű műfaji elhatárolódás, sőt feltűnő műfajbeli hiány tapasztalható. Olyan értelmű elhatárolódás, illetőleg hiány, amely a népköltés egyes műfajai körébe tartozó darabok iránti érdeklődés teljes pangásából ered.

Noha nem lenne érdektelen e kérdést a magyar folklórkutatás vonatkozásában a maga teljességében megvizsgálni, az itt közzéteendő gyűjtemény földrajzi elhatároltsága miatt szinte magától értetődően ezúttal csak a hazai: az erdélyi, a bukovinai és a moldvai folklórkutatás körére vonatkozó mozzanatokra kívánjuk ráterelni a figyelmet.

A XVIII. század közepétől a következő század negyvenes éveiig keletkezett erdélyi kéziratos énekeskönyvekben ugyanúgy jelentkezik a műfaji elhatároltság, helyesebben bizonyos műfaji hiány, mint általában az összes ez időből ismert magyar énekeskönyvekben. Az eleinte jórészt csak szöveges, később már dallamlejegyzéssel párosult kéziratos énekanyag népi eredetűnek minősülő darabjai szerelmi énekek, panaszkodó vagy dévajkodó dalok; úgyszólva teljesen hiányzik közülük a népi ballada és a népi románc műfaja, sőt ballada- és románc-elemeket tartalmazó lírai darabbal is csak elvétve találkozunk.

Az, hogy énekeskönyveinkben általánosságban is, különlegesen pedig éppen az ilyen jellegű hazai keletkezésű kéziratokban a ballada vagy akárcsak a balladás ének műfaja szinte merőben hiányzik, énekeskönyveinkkel kapcsolatban az egyik legnehezebben magyarázható talány. A feltevéseken alapuló, kétes értékű magyarázgatási kísérletektől óvakodva, kétségtelen tényként állapítható meg, hogy hazai vonatkozásban csak Kun Sámuel énekeskönyvében (1831—1832) és Torockói Czupor Andor énekeskönyvében (1834) bukkanunk először olyan verses erdélyi darabokra, amelyeket a balladák, illetőleg legalábbis a balladás énekek közé sorolhat a mai kutató.

2. Tekintetbe véve, hogy még Erdélyi János népköltési gyűjteményében is csak gyér számú balladára, balladás töredékre vagy balladás darabra akad a vizsgálódó, különösen ki kell emelnünk azt a tényt, hogy az első népköltési gyűjtemény, amely ilyenformán szinte minden előzmény nélkül már jelentős számú népballadát és balladás jellegű dalt tartalmaz, a Petrás Incéé elsőként éppen a moldvai csángóság népköltési anyagából mutat be klasszikus szépségű darabokat.

A moldvai csángó balladavilágról Petrás gyűjtését megelőzően már 1838-ban a Moldvában akadémiai megbízásból tájékozódó úton járt Gegő Elek futó említést tett; ő ugyanis tartalomszerűen hivatkozott a csángók között hallott Szilágyi és Hajmási balladára. Minden valószínűséggel Gegőnek a moldvai csángó énekanyagot csak éppen említő, de vele szemben meglehetősen értetlenkedő megjegyzései kelthették fel Döbrentei Gábor érdeklődését a moldvai csángók nyelve és népköltészete iránt. Így érthető, hogy Petrás, a mold-

vai Klézse egykori, tragikus végű plébánosa, a múlt század 30-as—40-es éveiben, a csángóság iránt feltámadó népnyelvi-népköltési érdeklődés idején, főként éppen Döbrentei ösztökélésére vizsgálódó szemmel fordult az addig ilyen vonatkozásban előtte is teljesen ismeretlen csángóság népköltési világa felé. E vizsgálódás eredményeként Petrás két év alatt egy 34 és egy 54 csángó éneket magába foglaló népdalgyűjteményt állított össze és juttatott el Döbrenteihez. Ha nem tudnók, hogy éppen Petrás buzgólkodása idején Kriza Jánosnak a Vadrózsák kiadására vonatkozó felhívása pusztába elhangzó kiáltás maradt, és hogy valamivel később, 1846—1848 között Erdélyi János is csak nagy nehézséggel tehette közzé a Népdalok és mondák három kötetét, talán szemére vethetnők az utóbb élők értetlenségével Döbrenteinek, hogy nagy tudományos-irodalmi súlyát miért nem használta fel a részleges közlés helyett Petrás teljes gyűjteményének közkinccsé tételére, s miért kellett éppen a rendkívüli értékű csángó balladaanyagnak több mint száz évig lappangania, míg végre 1956-ban szemünk elé került.

Számomra el nem dönthető kérdés, hogy a maga vagy mások értetlensége, halogatása vagy — élete utolsó évtizedében — a kicsinyes irodalmi-költészeti harcokban való elkedvetlenedés akadályozta-é meg Döbrenteit a gyűjtemény közzétételében. Bármi lett légyen is az ok, a ma már teljes egészében rendelkezésre álló gyűjtemény gazdag anyagának láttán valóban csodálhatjuk Petrást, aki teljes elzártságában klasszikus balladáink közül hatot, és emellett még tíz-egynéhány ballada-elemeket tartalmazó panaszkodó- és rab-éneket is, felvett gyűjteményébe. Klasszikus balladáink közül az ő gyűjtése óta A nagy hegyi tolvaj és A pakulár — nála — 21—21 verssszakos balladája, Molnár Anna, Budai Ilona és A kegyetlen anya az eddig ismert legrégibb változat. Emellett azonban Az árva gerlice, A három árva és a Marinka címen számon tartott ballada is Petrás e gyűjteményéből kerülhet legkorábbi változatként a magyar balladák nyilvántartásába.

Ehhez kapcsolódó észrevételként kínálkozik az a megjegyzés, hogy Petrás gyűjtéséből — nem tudni, a Döbrenteihez eljuttatott kéziratból vagy a gyűjtőnek ettől független közlése révén — jó néhány más műfaj körébe tartozó darab mellett több ballada is napvilágot

látott, még a korunkig lappangó kézirat teljes anyagának közzététele előtt. A Magyar Nyelvőr megindítója és a moldvai csángóság első nyelvészkutatója, Szarvas Gábor már a múlt század 70-es—80-as éveiben folyóiratának nyelvjárási adalékai közé iktatta Az elcsalt feleség (Molnár Anna), A szívtelen anya (Budai Ilona), A három árva, a Marinka és A párja vesztett gerlice néven ismert csángó balladát. A szerkesztőnek ez a ballada-közzétevő eljárása aligha függetleníthető a kornak a ballada műfaja iránt a Vadrózsák megjelenése nyomán megélénkülő érdeklődésétől.

Az újabb kutatás természetesen nemcsak az itt felsorolt balladák vonatkozásában, hanem ezen jóval túlmenően is jelentős mértékben bővítette ugyan a csángóság balladavilágára, valamint a moldvai csángó és román folklóranyag kapcsolataira vonatkozó ismereteinket, látni való azonban, hogy a hazai balladagyűjtés történetében nem Krizáé, hanem a Petrásé, a gyűjtésre való ösztökélésben pedig nem Erdélyi Jánosé vagy Gyulai Pálé, hanem a Döbrenteié az elsőség érdeme.

Az azonban kétségtelen, hogy Gyulai már a Petrás gyűjtését követő években egyik székelységi diákkori útja alkalmával (1845) lejegyezte Szilágyi és Hajmási balladájának egy helyszínen hallott változatát, jegyzete azonban még az úton elveszett. Így a Vadrózsák megjelenése előtt nem is tőle közölt ballada, hanem Nagy Lajosnak egy kis hírlapi tárcában közzétett klaszszikusan komor szépségű Barcsaija keltett méltán feltűnést. Ennek „költészeti szépsége”, régies igealakhasználata nemcsak magát a lejegyzőt, hanem a balladai homály és a tragikum iránt különlegesen fogékony Kemény Zsigmondot is elragadtatott nyilatkozatra késztette.

3. Nem véletlennel, hanem a népiesség végleges erőre kapásával magyarázható az a folklórtörténeti tény, hogy a távoli elkülönültségben gyűjtögető Petrás buzgólkodásával egyidőben jelentkezik a hazai balladakutatásnak eddig elsőként számon tartott, úttörő és egyben korszakos jelentőségű munkása: Kriza János. Mert mikor Petrás 1841-ben az első csángó balladaszövegeket papírra vethette, a tájt jelentette be — Erdélyit is megelőzve — Kriza a Vadrózsák egybegyűjtésének és közzétételének szándékát. S noha e terv bejelentését akkor közöny fogadta, több mint két évtizeddel később,

1863-ban végre mégis napvilágot láthatott a Vadrózsák, ez a magyar balladakutatás történetében olyan jelentős székely népköltési gyűjtemény.

Minthogy ma már — főként Faragó József teljességre törekvő könyvészeti egybeállításából — jól ismerjük Kriza egész népköltészeti vonatkozású irodalmi munkásságát, — a Petrás-féle gyűjtemény kéziratban maradásának rejtélyéhez hasonló újabb folklórtörténeti talánnyal találkozunk Kriza esetében is. Itt ugyanis ez a kérdés vetődik fel: Bár Kriza — a negyvenes évek elején megfogamzott tervéből ítélve — hihetőleg rögtönösen hozzákezdhetett népköltési anyagának egybegyűjtéséhez, hogyan lehetséges az, hogy a Vadrózsák megjelenési évét megelőző népköltési vonatkozású közleményeibe csak lírai darabok, házasító és tréfálkozó dalok meg „rokonneműek" kerültek bele, holott a Vadrózsákban már klasszikus balladáink kertjének legszebb virágszálai pompáznak. Pedig ekkorig Kriza nagy ösztökélője, Gyulai és a balladák mindaddig ismeretlen világának feltárulkozásán ámuldozó Kemény Zsigmond elragadtatott véleménye, sőt már Erdélyi Jánosnak az európai balladaköltészetről szóló megnyilatkozása is éppen eléggé ösztökélhette a Vadrózsák egybegyűjtőjét az ismeretlen székely balladakincs legalább egynéhány darabjának bemutatására. Az együttes bemutatás szándéka vezette-é Krizát vagy valamilyen más ok késztethette-é a halogatásra, ez számunkra eldönthetetlen kérdés. Annál a Krizánál értetlenséget feltenni, aki 1863-ban végre közzétett gyűjteménye élén három legszebb klasszikus balladánkat (egyiket két változatban!): Kádár Katát, Báthori Boldizsárt és Bodrogi Ferencnét közölte, valóban minden alapot nélkülöző vélekedés lenne.

Noha az előbbiekben a tudománytörténeti hűség kedvéért a népballadagyűjtésbeli elsőséget Petrásnak kellett odaítélnünk, a Kriza munkássága iránti legteliesebb elismeréssel kell kiemelnünk azt, hogy Kriza a Vadrózsák székely balladaanyagának bemutatásával tulajdonképpen megindítója és első munkása a hazai magyar balladakutatásnak. Az ő úttörő érdemeit nemhogy halványította, inkább megnövelte, ragyogóbbá tette az azóta eltelt több mint egy századnyi idő.

Pedig ahhoz képest, amennyi balladát Kriza a Vadrózsák megjelenése utáni gyűjtőmunkájával napfényre

hozott, és még inkább ahhoz képest, amennyit a Kriza halálától eltelt század gyűjtői munkássága népköltési közlésekbe felhalmozott, mindehhez képest a Vadrózsák balladaanyaga számszerűségében meglehetősen csekély. A Vadrózsákban ugyanis az előbb említetteken kívül a klasszikus balladák és románcok közé számítható darab még csak nyolc-kilenc van. Az előbb már említett négy balladaváltozattal együtt a Vadrózsák tehát mindössze 12—13 klasszikus balladaváltozatot mutat be. Ha ehhez hozzászámítjuk is a gyűjteménynek az újabb stílusú balladák és románcok közé sorolható legfeljebb öt-hat darabját, látni való, hogy a Vadrózsák ballada- és románc-darabjainak együttes száma még a húszat sem éri el. Annak ellenére, hogy ez a balladaanyag számszerűségében elég csekély, a műfaj váratlan jelentkezése és az egyes darabok műfajbeli tökélye a hazai balladakutatás életútján különleges jelentőségűvé emeli Kriza gyűjteményét. Balladakutatásunknak még kiemelkedőbb munkásává kell minősítenünk Krizát akkor, ha tekintetbe vesszük a Vadrózsák megjelenése után folytatott további balladamentő tevékenysége eredményeit is. E munkássága nyomán — mint Faragó József szíves szóbeli közléséből tudom — Kriza még mintegy hetven, összesen tehát hozzávetőlegesen kilencven balladát mutatott be kora olvasóinak, értékelőinek. A hazai balladagyűjtés történetében — el egészen korunkig — nem ismerünk kutatót, aki már merő számszerűségében is ennél kiemelkedőbb gyűjtési eredményt ért volna el.

4. A nagy értők: Arany János, Fogarassy János, Greguss Ágost, Gyulai Pál, Hunfalvy Pál, Kemény Zsigmond és mások értékelése után — a Vadrózsa-pörben megmutatkozó értetlenség ellenére — Kriza a továbbiakban előkelő helyet biztosított a balladának a most már nagy lendülettel folyó népköltési gyűjtésben. S noha a Vadrózsák első kötetének megjelenése után Kriza egy második kötet megjelentetése érdekében — sikertelenül — mindent megtett, újabb kötetének önálló megjelentetése helyett be kellett érnie azzal, hogy a Vadrózsák II. kötetéhez kiadásra előkészített balladaanyag legalább a Magyar Népköltési Gyűjtemény első (1872), majd — már jóval halála után — harmadik kötetében (1882) lásson napvilágot.

Az Arany László és Gyulai Pál szerkesztette Magyar Népköltési Gyűjtemény első kötetében Kriza gyűjtésé-

ből csak egyetlen ballada, Molnár Anna egy székelységi változata jelent meg. Az az első pillanatra feltűnő jelenség, hogy e kötetnek balladában eléggé gazdag anyaga közé Krizától csak egy darab került be, nyilván azzal magyarázható, hogy Kriza a hetvenes évek elején még mindig — jogosan — reménykedhetett a Vadrózsák második kötete önálló megjelentetésének lehetőségében, és ezért nem járulhatott hozzá ahhoz, hogy a kötet anyagából egyes darabokat külön tegyenek közzé. Erre abból is következtethetünk, hogy viszont Kriza halála után hét évvel, 1882-ben a Népköltési Gyűjtemény akkor közzétett III. kötetébe a „balladák és rokonneműek" csoportjába a két szerkesztő már felvette a Kriza hagyatékából Gyulaihoz került székelységi gyűjtés II. kötetének úgyszólva teljes balladaanyagát: 29 klasszikus és új stílusú darabot. Már az sem nagyon érthető, hogy Arany és Gyulai hogyan nem tette közzé a tőlük szerkesztett Népköltési Gyűjtemény egy külön köteteként az egész Kriza-hagyatékot, az azonban még kevésbé menthető, hogy a Kriza halála óta eltelt csaknem egy század alatt folklórkutatásunk nem kerített sort Kriza népköltési gyűjtése eredményeinek és benne a tőle egybegyűjtött balladaanyagnak teljes kritikai kiadására.

E sajnálatos nemleges tény kidomborításával és a jövő jóvátétel szükségességének hangsúlyozott kiemelésével egyidejűleg a hazai magyar balladakutatás életútján különös jelentőségűnek kell tekintenünk az Arany László és Gyulai Pál szerkesztette Magyar Népköltési Gyűjtemény megindulását azért is, mert a Gyűjtemény I. és III. kötetében Krizának a Vadrózsákban közölt balladaanyagát az ugyancsak általa gyűjtött és itt közzétett darabokkal ötven-egynéhány ballada, illetőleg balladaváltozat közzétételével jelentősen megnövelte. Emellett azonban maga az a tény, hogy az I. kötet az anyag székelységi származását címében is kiemelte, a hazai balladakutatás szempontjából a Gyűjteményt már az indulás pillanatában különleges jelentőségűvé tette.

A Népköltési Gyűjtemény első kötete a hazai balladakutatás szempontjából nemcsak Kriza, hanem legalább ugyanolyan mértékig a többi, először itt jelentkező balladagyűjtő munkássága eredményeinek közzététele miatt is jelentős. E kötetben az egyik szerkesztő, Gyulai gyűjtéséből mintegy 13 balladával és balladatöredék-

kel találkozunk. A gyűjtőpontoknak Gyulai adta rögzítését korántsem úgy kell értelmeznünk, hogy ő a helyszínen gyűjtötte volna e darabokat, hanem — egy futó utalásából következtetve — úgy, hogy maga Kolozsvárra vetődött szolgalegényektől, háztartási alkalmazottaktól jegyezgette le a balladákat. A többi gyűjtő balladaváltozatait sem lehet okvetlenül a helyszínen lejegyzett: daraboknak tekintenünk. Ilyen fenntartással kell a gyűjtők között említenünk Baló József, Felméri Lajos, Gálfi Sándor, Halász Dezső, Péterfy Albert, Pusztafi Kálmán, Sándor Domokos, Szabó Károly, Szabó Sámuel, Vass Tamás nevét és — az álnévnek tetsző — Háromszéki és Zajzoni nevet.

Mint az előzőkben láttuk, a Gyűjtemény III. kötetében már Kriza is jelentős számú balladával van képviselve. E kötet azonban szintén nemcsak tőle tartalmaz székelységi balladaanyagot. Itt ugyanis Kriza gyűjtésétől elkülönített csoportban kapott helyet a Benedek Elek és Sebesi Jób gyűjtötte 42 székelységi ballada, illetőleg balladaváltozat is. Mind a Kriza, mind a Benedek és Sebesi gyűjtötte balladaanyagban a nagyobb részt a klasszikus balladáink és románcaink közé számító darabok teszik, melléjük azonban jelentős számú újabb stílusú ballada és románc sorakozik fel. S noha különösen Sebesi pontosságával szemben a folklórkutatók bizonyos fenntartás szükségességét hangsúlyozzák, nem kétséges, hogy a Magyar Népköltési Gyűjtemény itt értékelt két kötete jelentős anyaggal gazdagította a korabeli hazai magyar balladakincsre vonatkozó ismereteket.

5. Ahhoz, hogy a Népköltési Gyűjteménynek az erdélyi folklór irányában mutatott érdeklődését tovább is nyomon követhessük, ki kell lépnünk a népköltési gyűjtés megindulásának századából, és át kell lépnünk legalább századunk kezdő évtizedébe. Az érdeklődés továbbra is az ősi balladakincs legfőbb letéteményesének, őrzőjének, a székelységnek népköltési világa felé irányul. A Kisfaludy Társaság megbízásából 1901—1903 között Mailand Oszkár tesz erdélyi gyűjtőutat székely népdalok és néphagyományok gyűjtése céljából, hogy „a székely népléleknek még föl nem jegyzett, már-már veszendő, naiv megnyilatkozásaiból megmenthesse azt, ami még menthető” (MNGy. VII. köt. V. l.). A gyűjtőmunka tisztes eredményeiből lát napvilágot a Székely-

földi gyűjtés címen közzétett tekintélyes kiadvány a Gyűjtemény VII. köteteként. A gyűjtőmunka a helyszíni gyűjtés pontjainak jelzéséből megállapíthatóan — helytelenül — éppen úgy szélesebb körűen értelmezi a címbe foglalt táji megjelölést, mint azóta is a magyarországi néprajzi kutatók közül nem egy: belevesz a székelység tulajdonképpeni lakóterületén, az egykori Csík-, Kászon-, Maros-, Udvarhely- és Háromszéken kívül régi vármegyei területeken fekvő pontokat is. Pedig a Mailandtól a kötetben közzétett balladák közül a Szőcs Mári balavásári és magyarlapádi, Az eleven leány szentmihályfalvi, Szilágyi Mózes (Az apagyilkos legény) és Pénteken jó reggelt kezdetű aranyosrákosi, Túr a disznó kiskendi, A vízbefúlt leány marosludasi, A halálra táncoltatott leány balavásári, Az árva miriszlói, Barna Péter és A gyermekgyilkos anya egy-egy töredékes csombordi változata nem a székelység, hanem a székelységen kívüli erdélyi magyarság balladavilágából mutat be válogatott darabokat. A kötet anyagából valóban székely balladának, illetőleg balladás éneknek mindössze A sólyom martonosi (töredékes), Az eladott leány parajdi, Tallos Erzsi etédi és szovátai, A rossz feleség nyárádszentannai, a Barcsai csítszentiváni és a Szállj le, holló tarcsafalvi változata tekinthető. A hazai balladavilág ismerete szempontjából e gyűjtés ugyan új, meglepő felfedezéseket nem eredményezett, figyelemre méltó folklórföldrajzi adalékokat szolgáltatott azonban az egyes balladatípusok erdélyi elterjedésére, valamint a szövegek változataira nézve.

6. A Népköltési Gyűjtemény első kötetének az előbbiekben csak felsorolásszerűen említett gyűjtőnevei közül — a szemle menetét egy kissé megzavarva — meg kell állanom Szabó Sámuel nevénél. Az ő személyéhez ugyanis a marosvásárhelyi református kollégium diákjainak a múlt század hatvanas éveiben végzett olyan folklór- és éppen balladagyűjtő tevékenysége kapcsolódik, amely megérdemli legalább a futó megemlékezést.

A marosvásárhelyi református kollégium elöljáróságának 1857. június 10-én történt választása alapján Szabó Sámuel 1858 szeptemberében kezdte meg a kollégium természetrajzi tanszékén tanári munkáját. A szakja ellenére elsősorban irodalmi érdeklődésű fiatal tanár nem a természetrajz, hanem az iskolai anyagon túlmenő magyar nyelvi és főként irodalmi ismeretek gyarapítá-

sára ösztökélte a gondjaira bízott diákságot. Minden bizonnyal külföldi tanulmányútján a nyugat-európai nagy népköltészeti gyűjtőmozgalmak és a nyomukban fellendülő feldolgozó munka eredményeinek ismerete, valamint támogatóinak, barátainak, a magyar népköltészet nagy értékelőinek, Arany Jánosnak és Gyulai Pálnak személyes hatása irányíthatta Szabó Sámuelt az irodalom és a népköltés felé. Ez az érdeklődés késztethette őt arra, hogy a kollégium diák-önképzőkörének kereteit felhasználva megszervezze a tudomásunk szerint legelső és a maga századában egyben legjelentősebb eredményekre eljutott hazai diák-gyűjtőmozgalmat. E közösségi jellegű gyűjtőmozgalom eredményeképpen 1859—1864 között a marosvásárhelyi diákok egy mintegy 900 népköltési darabból álló gyűjteményt hordottak egybe. S noha e hatalmas gyűjtemény teljességében máig sem került elő — az utódok kezén elkallódott vagy lappang (?) —, az önképzőkör kéziratos folyóiratának (Közlemények az önképzőtársulati művekből) ránk maradt négy évfolyamából más népköltési anyag mellett húsznál több balladát ismerünk. A kéziratos folyóiratban ránk hagyományozott darabok közül Szabó Sámuel később többet közzé is tett Arany János Koszorújában, a marosvásárhelyi Székely Közlönyben, majd a Magyar Népköltési Gyűjtemény I. kötetében, a kéziratos folyóirat évfolyamaiban azonban még olyan ritka értékek lappanganak kiadatlanul, mint a Kádár Kata két, Bíró Szép Anna, Kis Görgényi Miklósné, Kevély István uram, A nagy hegyi tolvaj, A három árva, A pávás leány egy-egy változata; köztük olyan változatok is, amelyek a maguk típusában egyedülálló változatot képviselnek. S noha a ránk maradt anyag közelebbi tanulmányozásának eredményeképpen kiderült, hogy maga a gyűjtésre ösztökélő tanár önálló helyszíni gyűjtőmunkát nem végzett, az a körülmény, hogy kezdeményezésére a marosvásárhelyi diákok körében még a Vadrózsák megjelenésének éve (1863) előtt ilyen nagyarányú és nagy eredményeket hozó gyűjtőmozgalom kezdődött, különleges jelentőségűvé teszi Szabó Sámuel szerepét a hazai magyar balladagyűjtés történetében.

7. Eléggé szembeszökő az a sajnálatos tény, hogy az 1859-ben alakult Erdélyi Múzeum-Egyesület a hazai úttörő kezdeményezés után olyan kevés figyelmet szentelt a népköltési és éppen a balladagyűjtésnek. Pedig már

az első egyesületi tudományos előadáson a vezetőség egyik jelentős alakja, Gyulai Pál Adalék népköltészetünkhöz címen tartott értekezésében nemcsak hogy a magyar népköltési gyűjtés vonatkozásában tett elvi jelentőségű észrevételeket, hanem előadásába beleszőve a maga gyűjtéséből több balladatöredékkel és balladaelemeket tartalmazó énekkel együtt néhány klasszikus és újabb stílusú balladát is bemutatott (Kádár Kata, A töröktől elrabolt leány, A nagy hegyi tolvaj, Kerek udvar, kicsi ház, Szűcs Marcsa, Tamás Rózsi). Az előadásnak és a balladabemutatónak — Gyulai saját tájékoztatása szerint — a népköltés szépségeinek meglátásához akkor még vak mágnás és értelmiségi hallgatóságra alig valami hatása volt, csak a jelenlévő Kriza szinte két évtizede kezdeményezett gyűjtőmunkája eredményeinek közzétételéhez adott döntő lökést. Noha Gyulai egy epés levélbeli megjegyzésében előadása visszhangtalanságát elsősorban a mágnásság osztálygőgjéből eredő értetlenségnek tulajdonította, aligha lehet ezt az ilyen értelmű értetlenséget ez osztály tagjai között általánosnak tekinteni, hiszen — mint ismeretes — éppen az Egyesület főrangú alapítója, gr. Mikó Imre volt az, aki messzemenő megértésével — anyagi és erkölcsi támogatásával — Krizát a Vadrózsák közzétételére nemcsak ösztökélte, hanem őt a kiadáshoz tőle telhetőleg hozzá is segítette.

Ilyenformán ha Gyulai előadása nem is adott döntő lökést a gyűjtés általános hazai megindulásához és nem is fűzte Kriza gyűjtését oly szorosan a fiatal Egyesület életéhez, mint amilyen mértékben az az egyesületi tevékenységre és a gyűjtés kiterjesztésére nézve üdvös lett volna, mégis tagadhatatlan, hogy az előbb említett nevezetes egyesületi előadás a hazai folklórgyűjtés történetében olyan mozzanat, amelyre a kérdés tudománytörténeti szemléje rendjén kiemelkedő eseményként a késő utódnak is hivatkoznia kell.

A kezdeti lendület megtorpanásával kapcsolatban egyébként nem is a Gyulaitól kiemelt értetlenséget, hanem inkább azt a Gyulai életrajzából ismert tényt kell figyelembe venni, hogy ő már az Egyesület működésének kezdetén, 1862-ben véglegesen Pestre került, a Vadrózsák megjelenése után alig egy évtizeddel, 1875-ben pedig Kriza távozott el az élők sorából. Mindenesetre a Vadrózsák megjelenésétől Seprődi Jánosnak e

század első évtizedében való fellépéséig az Egyesület 1874-től megjelenő folyóiratának munkatársai alig valamelyes érdeklődést mutatnak a népköltési gyűjtés iránt. A század végéig mindössze két balladaközlemény jelenik meg a folyóirat hasábjain: a Népköltési Gyűjtemény III. kötetének egyik gyűjtője, Sebesi Jób 1888-ban 32 balladát és néhány balladai elemet is tartalmazó éneket tett közzé. Az első közlemény legértékesebb darabjai a régi stílusú balladák közül kerültek ki: A megesett leány küküllővári, Nagy Bodrogi Tamás és Király Kis Miklós csíkszentdomokosi, a Kőmíves Kelemen egy teljesebb csíkszentsimoni és egy töredékes tordai, valamint A halálra táncoltatott leány egy medeséri változata (Sári bíró lánya). Sebesi közléséből a legjelentősebb klasszszikus balladák közé számítható a Barcsai-típusba tartozó Martonosi Péter; az ilyen tekintetben meglepően tájékozott közlő ennek nemzetközi kapcsolataira is rámutat. A csíki balladák közül való a bojár kézre kerülő csíki leányok sorsát példázó Rofai Klára. Az újabb stílusú balladák közül e közleménybe is besorolódott néhány jóval jelentéktelenebb darab; ezek már a székelységen kívüli területről valók. A lejegyzési helyül jelzett pontok közül azonban egy-kettő (Apahida, Csucsa) nehezen tekinthető olyannak, ahol a múlt század végén a törzslakosságtól magyar folklóranyagot lehetett volna gyűjteni. Ha ott gyűjtötte is, más vidékről odavetődött énekesektől gyűjthette Sebesi ezeket a balladaszövegeket. Az első közleménynél is jelentősebb Sebesinek az a második Erdélyi Múzeum-beli közlése, amely ugyanebben az évben jelent meg. A minden darabjában székelykeresztúri lejegyzésűnek jelzett kis gyűjteményben szerre felvonuló klasszikus balladák közül a Kádár Kata-típusba tartozó Benedek Ilona, A gyermekgyilkos leány (Szép leány Máriskó), Az áspis kígyó, Fehér Anna, A csodahalott (Budai Éva) mellett van egy olyan is, amely a régebbi típusú balladák motívumait tartalmazza: a hazatérő, de királybíró-atyjától fel nem ismert és elűzött fiú balladája (Csonka királybíró). A közlemény többi darabja (Égető Bertalan, Török Trézsi fia, Híres város Kolozsváros, Bokor Juli, Bánkodi Katica, Selyem Rózsi) az újabb stílusú balladák közé tartozik.

Az itt ismertetett két közlemény ballada- és balladásénekanyaga már számra is olyan jelentős, hogy ha eh-

hez még hozzávesszük Sebesinek a Népköltési Gyűjtemény III. kötetében Benedek Elekkel együttesen közölt 42 balladáját, illetőleg balladaváltozatát, a múlt századi balladagyűjtők között Sebesit előkelő hely illeti meg. Az ilyen értelmű értékelés súlyát némiképpen csökkentheti az a körülmény, hogy Sebesivel szemben balladaváltozatainak nyelvi csiszoltsága, irodalmias formája miatt a közlés pontossága tekintetében a valamelyes mértékig jogos kételyből táplálkozó fenntartással szokás élni.

8. A népballada iránt Gyulai kezdeményezése és a Vadrózsák megjelenése nyomában egyre erősödő érdeklődés kényszerítő erővel késztet arra, hogy e két mozzanattal hozzunk kapcsolatba minden olyan, a népballadagyűjtés körébe tartozó jelenséget, amely a balladaanyag további gyarapításához vezetett. Már a Magyar Népköltési Gyűjtemény megindítása sem függetleníthető a Vadrózsáktól és így Krizától, még kevésbé az első szerkesztőtől, Gyulaitól, mint ahogy nem lehet ettől elkülöníthető jelenségnek tekinteni azt sem, hogy az 1872-ben meginduló Magyar Nyelvőr első szerkesztője, Szarvas Gábor is — szerkesztősége egész ideje alatt, de főleg az első évtizedben — a néphagyományok közlése rendjén jelentős teret bocsát rendelkezésre a népballadák gyűjtőinek is. Magának Krizának ugyan a folyóirat lapjain csak egy balladája, az Udvarhelyszékről származó Miklós úrfi jelent meg gyűjtője halála évében, nyomában azonban Paál Gyula Csíkból, Gyergyóból, Küküllőből és Marosszékből öt darab (A három árva, Balázs Boris, Pais Mózsi mit gondoltál, Ferenc Józsi mit gondoltál és Lázár Benci) közlésével folytatja a Nyelvőr ilyen jellegű közleményeinek sorát. A balladaközlők között Paállal szinte egyidőben jelentkezik marosszéki gyűjtésével a történész Deák Farkas. Tőle a Júlia szép leány (A mennybe vitt leány), a Kőmíves Kelemen, A hajdúkkal útnak induló leány klasszikus, valamint a Nagyszereda gyászban van kezdetű, helyi keletkezésűnek látszó, újabb stílusú balladával találkozunk a Nyelvőr köteteiben. A Nyelvőr székelységi gyűjtői közé tartozik T. Nagy Imre is két balladás darab (Nyőrinc Ferenc mit gondoltál, Nóta a mónárnéról — vígballada) közzétételével. Háromszéket László Dávid gyűjtéséből a Nyelvőrben egyetlen ballada: Böröj Mári (A gyermekgyilkos anya) képviseli. Már a folyóirat második szerkesztőjének, Simonyi Zsig-

mondnak szerkesztősége idején a balladaközlésben megmutatkozó kétségtelen hanyatlás korában teszi közzé Koronczy Imre Kádár Katának és a Barcsai-típusba tartozó Bethlen Annának egy-egy, az udvarhelyi Kadicsfalván feljegyzett változatát.

A gyűjtés helyének jelzéséből látni való, hogy a gyűjtők érdeklődése évtizedeken át túlnyomóan a népballada igazi letéteményesének tekintett székelység felé fordul. Jóval csekélyebb hajlandóság mutatkozik a Nyelvőr gyűjtőiben a más hazai tájakon való helyszíni munkára. Csak Földes Jánosnak egy korábbi és Kesztenbaum Bélának egy valamivel későbbi közleménye mutat be egy-egy Arad vidéki balladát (Megöltek egy leányt, Horváth szép Ilonka). Ha mindezekhez még csatlakoztatjuk a nagy magyar folklórkutatótól, Katona Lajostól — Nagybányáról — közzétett A királyfi változatot, a már előbb szóvá tett, Petrás közölte csángó balladákat is ide vonva, számba is vettük azt a nem lekicsinylendő szerepet, amelyet a Magyar Nyelvőr a hazai balladaváltozatok gyűjtetése, illetőleg közzététele vonatkozásában játszott.

Ha aztán magyarázatát kívánjuk adni annak a feltűnő jelenségnek, hogy a Nyelvőr népköltési és különlegesen éppen balladaanyagközlési készségében a század végén megindult ellanyhulás után miért jelentkezik századunk elején még határozottabb hanyatlás, a magyarázatadásban a következő gondolatsort kell figyelembe vennünk: A múlt század végétől — e század elejétől, Vikár Béla, Seprődi János, Bartók Béla, Kodály Zoltán és Veress Gábor gyűjtőmunkájának megindulásától kezdve a dallam és a szöveg egyidejű lejegyzésének módszere a balladagyűjtésben is olyan követelően korszerű igényként jelentkezett, hogy a továbbiakban már nem lehetett a csak szöveges gyűjtés-közlés útját járni (erre nézve l. alább a 11. pontban mondottakat). Mivel az Ethnographia már 1902-ben, éppen Seprődi marosszéki gyűjtése eredményeinek közlésével szentesítette ezt az igényt, a Nyelvőr szerkesztője számára nem volt más út, mint vagy példát venni a néprajzi folyóirattól és rátérni a szöveg és dallam egyidejű közlésének gyakorlatára, vagy pedig a néphagyománynak ezt a területét kiiktatni a folyóirat érdeklődési köréből. Noha hozzájárulhattak a szöveges balladaközlemények végleges elmaradásához más okok is, az Ethnographiának

a korszerű gyakorlatra való áttérése és a Nyelvőr-közlemények hirtelen elmaradása között mutatkozó időbeli egybeesés mégiscsak az előbbi magyarázat számbavételére ösztökél.

9. Mindezek után a Nyelvőrnek a hazai balladagyűjtés eredményeinek közlésében betöltött történeti szerepét szerénynek és az első évtized fellendülése után hanyatlónak kell ugyan minősítenem, az eredmények szerénységét és a gyűjtésbeli-közlésbeli buzgalom ellankadását azonban olyan kezdeményezések feledtetik, amelyek a balladagyűjtés korszerűbbé válására nézve döntő jelentőségűek. A múlt század utóján ugyanis a néprajzi és vele együtt a népköltési gyűjtés is az alkalmi, az esetlegességektől függő vizsgálódás és a nemes értelmű működvelőség szintjéről elindulva, a szakszerűbb és módszeresebb tudományos tevékenység fokára jutás felé tesz jelentős lépéseket akkor, amikor Jankó János megveti egy néprajzi múzeum alapját és megindítja a magyar néprajzi kutatás első önálló időszaki sajtótermékét, a máig is élő Ethnographiát. A népi élet rendszeres és tervszerű vizsgálatára vonatkozó kutatások megindulásának ebben a csecsemőkorában egészen természetes, hogy a kutatások irányát elsősorban a kezdeményezőnek és munkatársainak tudományos érdeklődése szabja meg. Minthogy pedig Jankó és a környezetébe kerülő legtöbb kutató főként a tárgyi néprajz kérdései iránt érdeklődött, a meginduló új folyóirat közleményeiben is eleinte jóval határozottabb lépésekkel haladnak előre a kutatók a tárgyi néprajz kérdéseinek szakszerű vizsgálatában, mint a folklórkutatás területén,

Jóllehet Jankó maga a természetszerűen várható indulástáji tévetegség idején is már meglepően átfogó, széles távlatokban szemléli a magyar néprajz és benne a népköltési vizsgálódás feladatait, első — bennünket a vizsgálódás földrajzi tere miatt különlegesen is érdeklő — néprajzi monográfiája, Kalotaszeg magyar népe (1892) még úgy jelenik meg, hogy benne teljesen a figyelmen kívül reked a népköltés és így a ballada világa is; a szellemi néprajzot itt még csak a névtudományi, nyelvjárási, hiedelem- és szokásvilágbeli megfigyelések eredményei képviselik. Kétségtelen azonban, hogy Jankó népéletre vonatkozó szemlélete már az induláskor hamarosan túljutott ezen az egyoldalúságon, hiszen a kalotaszegi monográfia megjelenését követő év-

ben keze alól kikerült Torda, Aranyosszék, Torockó magyar (székely) népéről szóló monográfiájában érdeklődésének a szellemi néprajz irányába való kiszélesedésére — a tárgyi néprajzi eredmények jelentkezése mellett — jó bizonyság a népköltési anyag közzététele. A hazai balladagyűjtés szempontjából e monográfiában Fehér László és Szőcs Maris balladája egy-egy változatának, valamint egy Bajka Sándorról szóló betyárballada töredékének közzététele feltétlenül számot tarthat a megemlítésre.

10. Mindemellett egészen természetes, hogy ez a folklórvonatkozásban egyre gazdagodó, kiszélesedő szemlélet nemcsak Jankó egyéni vizsgálódásaiban, hanem a tőle irányított Ethnographia hasábjain munkatársai szemléletmódjában is — kezdetben szerényebben, majd hovatovább egyre erősebben — olyan mértékben érvényesült, hogy a folyóirat hamarosan szakított a népköltési gyűjtésben addig kirekesztőleg gyakorolt merő szövegközlés eljárásával, és rálépett a népköltési anyagot a szöveg és a dallam egységében közzétevő eljárásra.

Az Ethnographia megjelenésének első évtizedében a hazai balladaanyagot bemutató közlemények még a régi csapáson haladnak: csak ballada-, illetőleg balladás énekszövegeket nyújtanak. Így a Harmath Lujzától székelyföldinek jelzett Mihály Póliról szóló ballada A halálra táncoltatott leány egy változatával együtt még csak szövegközlésben került bele a folyóirat első kötetébe. Ugyanezt az utat járja egy terjedelmesebb, székely balladákat bemutató közleményben Versényi György is: a Háromszékről közölt egy és a marosszéki Jobbágyfalváról származó hat ballada esetében még mindig csak a szöveggel ismerkedünk meg. A klasszikus balladák közé számító Tollas Erzsi (A halálra táncoltatott leány), a Jó napot barna leány (A megesett leány), Az eladott leány és Bíró szép Anna (A hajdúkkal útnak induló leány) mellett az újabb balladák és balladás énekek anyagából szöveges közlésben jelenik meg a Gyöne Józsi, Barna Miska és a Csíkszereda gyászban van kezdetű darab. Ezzel az egyébként folklórföldrajzi szempontból egyáltalában nem jelentéktelen közleménnyel aztán egyelőre le is záródik a hazai balladaközlésnek az a kezdeti, a műkedvelő gyűjtők gyakorlatát jellemző sza-

kasza, amely csak a dallamtól elszakított szöveget mentette meg a tudomány számára.

11. A hazai népköltési gyűjtés és így a balladakutatás történetében a korszerűsödés vonatkozásában döntő fordulatot jelentett Seprődi János gyűjtőmunkája. Seprődiben bizonyára gyermekkorától a dallam és a szöveg egységében éltek szülőföldje, Marosszék népköltészetének balladái és dalai. Minden valószínűség szerint már a múlt század utolsó évtizedében — alapos zenei-zeneelméleti készültség birtokában — új utakon járó folklórszemlélettel kezdett hozzá előbb közvetlen környezete, majd távolabbi erdélyi tájak népköltési anyagának gyűjtéséhez. E nagyarányú és messze távlatokra néző gyűjtőtevékenység eredményeiből Seprődi először az Ethnographiában tett közzé 1902-ben egy marosszéki dalgyűjteményt, ebbe azonban az erdélyi balladakincsből már addig ismert egyetlen klasszikus ballada sem került bele, újabb stílusú ballada és régies balladás ének azonban itt is van: Tisza partján van egy hajó kikötve, Repülj, madár (katona változat), Tőtik az erdei utat, Szép a huszár. Klasszikus balladákat egy évtizeddel később jelentetett meg tőle a folyóirat: a Barcsai, Molnár Anna, A megesett leány, Fejér László, A rossz feleség, A férj-ámító asszony egy-egy marosszéki változata mellett betyárballadák és más balladás énekek teszik jelentőssé számunkra az itt tárgyalt kérdés szempontjából ezt az újabb közleményt. Mindenik darab a dallam és a szöveg egységében jelentkezik, és ezért nem egy klasszikus balladánk dallamának első lejegyzéseként idézhető ma is az itt jelentkező darab. A két évvel később (1914) önállóan megjelent Eredeti székely dalok közé is bekerült az előbbi közlésből a klasszikus Molnár Anna mellé több újabb stílusú ballada és balladás ének. Ilyenképpen e gyűjtemény 57 darabja közül mintegy tíz számíthat ma is a balladakutató érdeklődésére. Látni való, hogy a magyar népköltési gyűjtés zenei követelményeinek hangoztatásán kívül Seprődit a felismert igények eredményes gyakorlati alkalmazása miatt a hazai balladagyűjtés úttörő jelentőségű alakjának kell tartanunk. E vélemény bizonnyal még csak megalapozottabb lesz majd, ha — több mint félszázados halogatás, késedelmeskedés után — végre napvilágot lát Seprődi nagy erdélyi népdalgyűjteménye. Bizonnyal ebben is

nem egy eddig ismeretlen balladaváltozat teszi majd teljesebbé a hazai balladakincsről eddig kialakult képet.

12. Bármennyire korszerű követelményt hangoztatott és valósított meg gyakorlatban Seprődi, az első hangjegyes balladaváltozatainak közzététele utáni években is jelentek meg erdélyi balladák dallamtól elszakított szöveggel. Így tett közzé Kolumbán Samu két közleményében (1904, 1906) a dévai csángó telepek népdalkincséből három, ballada- és románc-elemeket tartalmazó népköltési darabot. Vele egyidőben az irodalomtörténész Kanyaró Ferenc is a puszta szövegközlés útját járta abban a három gyűjteményében, amelyek közül kettőnek 1906-ban és 1909-ben az Erdélyi Múzeum, a harmadiknak 1906-ban az Ethnographia adott helyet. A tőle napvilágra hozott anyagból csak a Csáki bíróné leánya két változata, valamint egy, a Barcsai-típusba tartozó szabédi ballada (Bethlen Anna) tartozik a klasszikus balladák közé, a többi az újabb stílusú, de régebbi elemeket is magukba olvasztott balladáink számát gyarapítja. Köztük Szabó Vilma és Szűcs Máris balladájának négy-négy, Váradi Jóska, Szeredai fogházban három-három, Balog Józsi, Györbér Áron, Berek Náni (A gyermekgyilkos anya) és Tollas Erzsi két-két, Csók Anikó (A gyalázat elől a halálba menekülő leány) és Dancsuj Dávid egy-egy szövegváltozatban kerül elénk.

Az Erdélyi Múzeum még jóval később is helyet adott csak szöveget nyújtó közleménynek. Így tette közzé például még 1944-ben is Székely Pál a Mezőségnek egyik, a balladaanyag szempontjából teljesen ismeretlen pontjáról, Bálványosváraljáról A nagy hegyi tolvaj, Varga szép Ilona (A csodahalott), A bús gerlice, Megöltek egy legényt című, illetőleg kezdetű balladának egy-egy eléggé ép, valamint A megesett leánynak egy töredékes változatát egy balladás rab-énekkel (Ni, hun kerekedik egy fekete felleg) meg más folklórdarabokkal együtt.

A régi nyomokon járó gyűjtőgyakorlattal szemben, Seprődi első közleménye megjelenésének évtizedétől kezdve azonban jelentkezik a korszerű folklórigényekkel számoló új lejegyzési és közlési mód is. Az úttörő kezdeményezés erdélyi folytatói közül elsőként Veress Gábor, a nagyenyedi Bethlen kollégium zenetanára teszi közzé a dallam és a szöveg egységében előbb a Molnár Annának egy sepsikőröspataki változatát (1904), majd

ugyanennek a balladának egy másik változatával együtt klasszikus balladáink sorából a Kádár Kata, Komlódi Zsuzsánna, Kőmíves Kelemen, Görög Ilona (A csodahalott) egy-egy változatát. Az újabb típusú balladák közül Veress közleményeiben Márton Józsi, Rákosi Kata, Szabó Julcsa (A malom dobjába esett leány), Szabó Vilma (két változatban) és Az anyagyilkos fiú balladája kerül elénk. A hazai folklórgyűjtés szempontjából eléggé nem sajnálható tény, hogy a vidéki kisváros értetlenségében a korszerű igényekkel gyűjtő Veress, két kis közleményének megjelentetése után, felhagyott a további hagyománymentő munkával.

Az elmondottakból kitetszik, hogy a legmagasabb folklórigényekkel számoló magyar gyűjtési gyakorlatnak hazai kutató, a — sajnos — élete utolsó éveiben egyre inkább háttérbe vonult, elmagányosodott, elbetegesedett Seprődi János volt egyik első munkása. Hihetőleg Vikár Béla századvégi fonográfos gyűjtési módjának ismeretében, Seprődi az Erdélyi Múzeum-Egyesület támogatásával hamarosan a párhuzamos gépi rögzítés gyakorlatára is rátért. És hogy mégsem vált belőle a hazai népdal- és balladagyűjtés nagy szervezője és irányítója, annak oka az úttörőknek, úgy látszik, törvényszerűen kijáró közöny, a Vikár Bélának, majd Bartók Bélának és Kodály Zoltánnak — éppen az ő kezdeményezése idején megindított — gyűjtési és közlési módjával kapcsolatban hangoztatott kritikai megjegyzések miatt a vidéki Seprődivel szemben megmutatkozó fővárosi tartózkodás, s nem utolsósorban a világháború meg következményei, valamint Seprődi egészségi állapotának kedvezőtlen alakulása, majd korai halála. Példamutatásán indulva nem saját kora, hanem a halála utáni negyedik-ötödik évtizednek a második-harmadik nemzedékhez tartozó kutatói járják később és ma a korszerű balladagyűjtés útját.

Seprődinek a maga korára tett hatását csak ma értékelhetjük igazán, mikor a századeleji nagy balladamentő nemzedék halhatatlan érdemű gyűjtői már nincsenek közöttünk, és így az idők távlatában tekintet nélkül a személyi érzékenységekre tárgyilagosan jelölhetjük ki helyét a hazai magyar balladagyűjtés történetében. Mikor ennek az értékelésnek eredményeként Seprődi úttörő érdemeit most hangsúlyozottan ki kell emelnem, nem szabad említetlenül hagynom azt a sarkalló hatást

sem, amelyet a maga szaktudománya munkásain kívül középiskolai diákjaira is tett. A kolozsvári református kollégium tanári kara kétségtelenül az ő javaslatára már a század elején évenként pályadíjat tűzött ki népköltési gyűjtemények anyagának egybehordására. Az a kevés, amit a pályázat eredményeiből eddig ismerünk, tudományos értékénél fogva kötelezően arra késztethetné a hazai folklórkutatás történetével ezután foglalkozó kutatókat, hogy Seprődi ilyen irányú tevékenységének alapos megvilágításával tegyék teljesebbé a nagy erdélyi folklórkutató tevékenységéről rajzolt, ilyen vonatkozásban is hiányos képet.

13. Az indulástáji gyűjtés lendülete után különböző okokból megtorpant, Seprődi kezdeményezte erdélyi balladagyűjtés Bartók Béla és Kodály Zoltán korszakos jelentőségű gyűjtőmozgalmában hazai vonatkozásban már korán a balladagyűjtés terén is jelentős eredményekhez vezetett. Seprődinek 1902-ben közzétett első közleménye után hat évvel, 1908-ban Bartók Béla a hazai folklórterületnek mindaddig legismeretlenebb, de szinte legtöbb meglepetést tartogató táján, Csíkban gyűjtött székely balladái közül jelentetett meg az Ethnographiában néhány klasszikus szépségű, hangjegyes darabot: Kádár Kata, A nagy hegyi tolvaj és A három árva három-három, Molnár Anna két, Kőmíves Kelemenné, A két rab testvér, A sárighasú kígyó (Az áspiskígyó), Nagy Bihaly Péterné, Magyarosi Tamás, A megcsalt férj (A férj-ámító asszony), A virágok vetélkedése egy-egy változata mellett az újabb típusúak között Úti vagy Farkas Miska négy, Burián káplár két, Benkő Júlia és Rokoly Katalin egy-egy változatát. Bartókot bizonyára a csíki balladaanyag zenei régiségekben jelentkező értékessége és érdekessége ösztökélhette arra, hogy elsőként az e dallamterületről származó darabokat tegye közzé nemcsak itt, de több mint másfél évtized múlva (1924) megjelentetett munkájában, A magyar népdalban is. Az emitt közzétett balladák és balladás énekek lejegyzési helyeként az esetek többségében ugyanis csíki, gyergyói és kászoni községek: Csomafalva, Jenőfalva, Karcfalva, Tekerőpatak és Vacsárcsi nevével találkozunk, csak az egyetlen Marosvásárhely esik a keleti székelységen kívül.

14. Balladákban e Bartók gondozásában megjelent gyűjteménynél jóval gazdagabb az a Bartók és Kodály

együttes munkájaként közzétett népköltési kiadvány, az Erdélyi népdalok (1921), amely Vikár Bélának még 1900-ban és 1902—1904 között gyűjtött, de addig meg nem jelentetett anyagán kívül Seprődi, Bartók, Kodály és Lajtha László gyűjtéséből tartalmaz 1907—1914 között lejegyzett balladaanyagot. E kiadvány jelentőségét a hazai balladagyűjtés és -közzététel történetében egyrészt a balladáknak és balladás énekeknek a gyűjtemény egész anyagához viszonyított jelentős arányszáma adja meg (a gyűjtemény darabjainak mintegy harmada ilyen jellegű!), másrészt pedig az a tény, hogy máig sincs olyan tudományos igényű folklórkiadványunk, amely az egész hazai balladaanyagra kiterjedően a szöveg és a dallam egységében számszerűen tekintélyesebb balladaanyagot mutatna be, mint ez a félszázada megjelent, lényegében a hazai balladaanyagot így is szerényen, bár klasszikus darabjaiban jól képviselő gyűjtemény. A régi stílusú balladák közül Az áspis kígyó, Az elcsalt asszony típusú ballada, A három árva (6 változatban), A hajdúk elcsalta leány (Bíró szép Anna), A nagy hegyi tolvaj (3 változatban), A pogány király leánya, Basa Pista, Kádár Kata (2 változatban), Kőmíves Kelemen (4 változatban), Molnár Anna (2 változatban), a románcszerűek köréből A csodahalott (2 változatban), illetőleg A királyfi típusba tartozó darab foglal helyet a gyűjteményben. Újabb stílusú balladáinkat mindössze négy-öt darab képviseli (A lusta feleség és a rossz feleség típusba tartozó két darab, Barna Péter, Szabó Erzsi, Szabó Pista). A balladák közé sorolható A virágok vetélkedése három változatán kívül még mintegy 8—10, ballada-elemeket tartalmazó bujdosó-, panasz- és rabének miatt tekinthető a gyűjtemény mindmáig zenei szempontból is a hazai balladaanyag egyik legfontosabb forráskiadványának.

Noha ez a gyűjtemény már az első világháború befejeződése után látott napvilágot, anyagában mind századunk első két évtizedében folytatott erdélyi és bukovinai helyszíni gyűjtések eredményeire támaszkodik. Az anyagot tehát azok a gyűjtemények szolgáltatták, amelyekről vagy már az előbbiekben szót ejtettem, vagy amelyeket az alábbiakban veszek majd szemügyre.

Az Ethnographia balladaközlő tevékenységéről felvázolt kép teljesebbé tétele céljából itt kell futólag megemlítenem, hogy az első világháború kellős közepén

Tóth Vilmos tett közzé egy régi székely énekekből egybeállított udvarhelyszéki gyűjteményt. Tóth anyagába a régebbi stílusú balladák közül A pogány király leányának kétszakaszos töredéke, A megesett leány (Jó estét barna leány), A páva-ének (Hej páva, hej páva), az újabb keletkezésűek közül pedig Balog Józsi egy változata került bele.

A székely balladakincs gyűjtésére vonatkozó mozzanatok közül itt kínálkozik megemlítésre az, hogy Gernyeszeghy Ádám, úgy látszik, valamikor a két világháború között végzett gyűjtéséből egy székely monográfia dallamos-szöveges közlésében a klasszikus balladák közül A rossz feleség (Jöjjön haza, édesanyám) négy, A halálra táncoltatott leány (Tollosiné) két változatát tette közzé, és ugyanakkor egy törökkori balladás rabéneknek kétszakaszos, befejező soraiban katonaénekké alakított variánsát iktatta bele mintegy 30 székely éneket tartalmazó kis közleményébe.

15. Az első világháború kitörése évében Kodálynak gazdag anyagot hozó bukovinai gyűjtéséből az előbb értékelt kiadványba beleválogatott darabok felkeltették Bartók és más folklórkutatók érdeklődését nemcsak a bukovinai székelység, hanem a moldvai csángóság folklórvilága iránt is. Ha kéziratos voltában nem is lehetett ismeretes Petrás gyűjteménye, az ilyen irányban tudománytörténeti tájékozottsággal csak valamennyire is rendelkezők ismerhették Petrásnak a múlt század utolsó évtizedeiben a moldvai csángó népköltés területéről a Magyar Nyelvőr hasábjain közzétett — az előbbiekben értékelt — balladaanyagát. Így aztán, mikor jórészt Vikár, Seprődi, Bartók, Kodály és Lajtha kutatómunkájának eredményeiből Bartók és Kodály gondozásában az erdélyi balladáknak olyan gazdag sorozata jelent meg, érthető, hogy éppen e kötet két szerkesztője láthatta halaszthatatlan feladatnak az erdélyi magyar balladakincs széles körű kapcsolatainak közelebbi ismerete szempontjából rendkívül fontos bukovinai székely és moldvai csángó balladakincs egybegyűjtését. Más okokon kívül kétségtelenül jórészt az ilyenféle igény hangoztatása indíthatta el gyűjtőútjára a hiány pótlására vállalkozó kutatók közül a csángó folklórkutatás hazai úttörőjét, Domokos Pál Pétert. A húszas évek végétől egy évtizedig a csángók között folytatott helyszíni kutatás rendjén pontról pontra haladó kutatómun-

kával Domokos a csángó balladaanyag gyűjtésében kimagaslóan eredményes munkát végzett. Egyik három kiadást ért csángó monográfiájának, valamint egy csángó népdalkiadványának balladaanyaga — Petrás úttörő mutatványainak szinte teljes elfeledése miatt — a csángó balladavilág újrafelfedezését, illetőleg az iránta való érdeklődés feléledését eredményezte. Az addigi kutatás igazában csak a székelység vonatkozásában hordott egybe gazdag anyagot a klasszikus balladakincs folytatólagos hazai életére nézve, Domokos most a klasszikus és az újabb stílusú csángó balladák egész sorának közzétételével a balladakincsnek olyan méretű továbbéléséről szolgáltatott beszédes bizonyságot, amelyre nézve — a legreménykedőbbekben is — addig csak halvány sejtelmek élhettek. Gyűjteményében — a közlés sorrendjét megtartva — A párjavesztett gerlice, Molnár Anna (3 változat, illetőleg töredék), Kőmíves Kelemen (2 változat), Az áspis kígyó (3 változat), Márton szép Ilona (Júlia szép leány), A nagy hegyi tolvaj (4 változat), A halálra táncoltatott leány, Görög szép Ilona (A csodahalott két változatban), A megcsalt férj (A férj-ámító asszony), Seprődi Borbála (Az eladott leány), A kegyetlen anya (Budai Ilona), A három árva (3 változat), Megöltek egy szegény legényt a klasszikusnak minősülő balladaanyagot képviseli, míg Vajda János, Bilibók János, Bogár Imre, A pakulár és Ráduly Péter (Marinka) az újabb stílusú, illetőleg — hihetően — moldvai keletkezésű csángó balladák közül való lehet. Egyetlen szűkebb folklórterületről sem jelent meg e kötet közzétételéig sem számbelileg, sem a balladaanyag értékeit tekintve olyan jelentős kiadvány, mint amilyennek a Domokos közzétette csángó kötet a maga 31 darabjával bizonyul.

A csángó balladagyűjtésnek ezzel az alapvető forráskiadványával csaknem egyidőben Domokos közzétett egy másik olyan csángó dalgyűjteményt is, amely jelentős számú balladát tartalmaz. Ez az előbb ismertetett kiadvány előtt egy évvel, 1940-ben jelent meg Mert akkor az idő napkeletre fordul címen. Ez balladaanyagában ugyanazokat a balladákat foglalja magában, mint a csángóságról szóló nagy monográfia. E mellett azonban Domokos a csángó népdaloknak és köztük a balladáknak széles körű megismertetésére is gondolt, mikor közzétette Rezeda címen 96 csángó nép-

költési darabot magába foglaló kis gyűjteményét. E kötetecske balladaanyaga mintegy húsz darabból áll; köztük olyan klasszikus remekek vannak, mint A nagy hegyi tolvaj, Kőmíves Kelemen, Márton szép Ilona (Júlia szép leány), A kegyetlen anya (Budai Ilona), Az árva gerlice, Seprődi Borbála (Az eladott leány), A csodahalott és társai. E klasszikus darabokkal és a hozzájuk csatlakozó jellegzetesen csángó (Ráduj Péter, Bilibók János, Marinka) meg néhány újabb stílusú balladával együtt a gyűjtemény egybeállítója a csángó balladakincsről valóban jellemző képet alakíthat ki a kötetke lapjait érdeklődéssel forgató olvasóban.

A moldvai csángó kutatók sorában Domokossal együtt kell megemlítenünk Csűry Bálint nevét. Jóllehet ő elsősorban nyelvjárási megfigyelések végzésének célkitűzésével járt a Bákó vidéki csángók között, de ezzel egyidőben néprajzi, illetőleg népköltési megfigyeléseket is tett. Jegyzetei a második világháború viharainak áldozatul estek, hatalmas anyagából azonban egyik kis néprajzi közlésében megjelentetett több csángó népköltési terméket, köztük A királyfinak egy bogdánfalvi változatát is. Mint Csűrynek egyik gyűjtőútján kísérője, e sorok írója jogosan állíthatja, hogy a csángó feljegyzések elpusztulásakor több balladalejegyzés is megsemmisülhetett.

16. A csángó balladavilág iránt felkeltett érdeklődést és várakozást csak még tovább fokozták azok a Bartók, Kodály és Domokos kiadványai után megjelent, jóval szerényebb anyagot feltáró közlemények, amelyek egyrészt a bukovinai székelység, másrészt meg a moldvai csángóság balladavilágának közelebbi ismeretéhez szolgáltattak újabb adalékokat. Közülük Balla Péter bukovinai darabjai közül a Kékszakáll típusú Aradon szép Anna és A nagy hegyi tolvaj típusba tartozó Görög Mária két változata, valamint A három árva az eddig ismert régi, klasszikus stílusú balladák, Szabó Erzsi (A gyermekgyilkos anya) és Barna Péter az újabb stílusúak mellé sorakozik fel, de mindenik csak újabb változatot, nem teljesen új balladaanyagot jelent.

Valamivel többet ismerünk meg a csángó balladakincsre vonatkozólag Veress Sándor egyik, láthatólag szintén csak válogatást nyújtó Ethnographia-beli közleményéből. Noha ő is csak A nagy hegyi tolvaj, Az áspis kígyó (töredék), A pakulár és Bogár Ilona egy-egy

változatát közli, tájékoztatásul megemlíti, hogy a moldvai csángók között „sok székely balladát hallani”. Legalább címszerűen fel is sorolja közülük ezeket: A három árva, Barcsai (Kádár Kata) és Kőmíves Kelemen. A Veress közölte darabok, illetőleg azok, amelyekre ő legalább címszerűen hivatkozik, mind olyan balladák, amelyeket a moldvai csángó anyagból már az addigi közlésekből ismerünk. Ez azonban egyáltalában nem csökkenti e közlemény értékét, hiszen mikor minden újabb változat előkerülése teljesebbé tette a csángóság balladakincséről alkotott képet, az újabb meg újabb változatok felvetődése a csángóság között végzendő további rendszeres kutatás szükségességére mutatott rá.

17. Erdély némely vidékén már a végleges eltűnés meredélyére jutott balladavilágnak a székelység és főként a moldvai csángóság között ilyen eleven életéről szóló előbbi híradások ismeretében, nem lehetett kétség, hogy a további kutatások még meglepőbb eredményekkel járhatnak. Nyilvánvalónak látszott azonban az is, hogy igazán eredményes munkát csak egy-egy földrajzilag körülhatárolt folklórterület alapos átfésülésével, illetőleg mélybe hatoló vizsgálatával lehet elérni.

Az ilyenszerű vizsgálódásban szükséges állandóság, folyamatosság és tervszerűség intézményes biztosítása, illetőleg kutató közösségek megszervezése helyett még jó ideig a felszabadulás után is eleinte az egyéni kutatómunka hozott további sikerrel kecsegtető részleteredményeket. Az elsüllyedtnek vélt mezőségi balladavilágról például Lajtha László a Szamosújvár környéki Szépkenyerűszentmártonban végzett gyűjtése eredményeinek közzétételével (1954) hozott számunkra reménykeltő hírt akkor, mikor a Fehér László két változata, A párja vesztett gerlice mellett egy balladatöredéket (Lengyelország szélén) és egy balladás éneket (Ha kiindulsz Erdély felől) tett közzé. Abból a körülményből, hogy a gyűjtemény közzétevője maga sem tekintette teljesnek anyagát, arra lehetett következtetni, hogy ahol három-négy balladás darabot már a hiányos gyűjtés is felszínre hozott, ott gazdagabb aratásra is lehetne számítani. Erre nézve azonban a Mezőség vonatkozásában csak valamivel később Jagamas Jánosnak és Almási Istvánnak e területen folytatott, eredményeiben azonban még ismeretlen gyűjtőmunkája szolgáltathatna, ille-

tőleg most már az itt alább következő gyűjtemény mezőségi anyaga szolgáltat is kétségtelen bizonyságot.

A Lajtha-féle gyűjtemény megjelenésének évtizedében — a kolozsvári Folklór Intézet megalakulása után — már tervszerű és rendszeres folklór-gyűjtőmunka folyt, de ennek eredményeiből először csak egy szemelvényes válogatás jelent meg Szegő Júlia és Sebestyén Dobó Klára gondozásában (Kötöttem bokrétát). Ebben a 150 népdalt tartalmazó gyűjteményben a balladaanyag legtöbb darabja (Kádár Kata, Molnár Anna, A halálra táncoltatott leány, A három árva, A leányanya, Görög Ilona, Madárka, madárka, Bogár Imre) a moldvai csángóság köréből került ki, csak két ballada képviseli Csík és Kászon (A rossz feleség, Fehér László), egy Kalotaszeg (Hallottátok, Nagykapuson mi történt?), egy pedig Szatmár (Szépen legel Szendrisz báró bárányа) balladavilágát.

18. E kiadvány közzétételét egy évvel előzte meg egy kisebb közösségi jellegű munka eredményeként egybeállított gyűjtemény. Ez egy olyan pont balladaanyagáról adott hírt, amely ponton és környékén rendszeres folklórkutatás még nem folyt. A Kolozsvári Zeneművészeti Főiskola egy kutatócsoportjának A lapádi erdő alatt címen Almási István, J. Szenik Ilona és Zsizsmann Ilona gondozásában közreadott gyűjteménye ugyan Magyarlapádról való 58 népköltési darabja között csak két klasszikus (A nagy hegyi tolvaj, Fehér László), három-négy újabb stílusú balladára (Bakony erdő gyászban van, A malomdobba esett leány, Farkas Julcsa balladája, Elszaladt a ménes) és egy balladás panaszénekre (Vágják az erdei utat; 2 változatban) talál az olvasó, de ez is mutatja, hogy az erdélyi balladagyűjtésnek még nagyon sok eredménnyel kecsegtető jövője van.

Az előbb értékelt Kötöttem bokrétát gyűjteménynyel kapcsolatban itt említhető meg: feltűnő, hogy benne csak egyetlen kalotaszegi darabot lelünk. E területen ugyanis a gyűjtemény megjelenésének évtizedében a Folklór Intézet kutatói (és éppen az említett gyűjteménynek egyik szerkesztője is!) mélyre hatoló gyűjtést végeztek. A gyűjtött anyagból azonban sokáig csak Kádár Katának és A töröknek eladott leány balladájának azokat a gyerőmonostori változatait ismertük, amelyeket Almási István tett közzé. S ha már erről szó esett, itten kívánkozik kiemelésre az utóbbi évek

hazai balladagyűjtésének szempontjából az a kiemelkedő jelentőségű tény, hogy a múlt évben éppen Almási István tett közzé Olosz Katalinnal együtt Magyargyerőmonostor népköltészetéből egy tekintélyes kötetnyi anyagot. E kötetben a két gyűjtő anyaga egymástól sajnálatosan elkülönítetten, a folklór-igény kielégítésének két különböző szintjén egyfelől csak szöveges, másfelől pedig a szöveg és a dallam egységben való gyűjtésének gyakorlatáról tanúskodik. A két rész együttesen — legalább a balladaanyag szempontjából — mégis kiegészíti egymást. A kötet dallammal is közölt darabjai között klasszikus balladáinknak, románcainknak olyan előkelő képviselői foglalnak helyet, mint a Gyulainé (Kádár Kata), Szép Kalára (A töröknek eladott leány) két változata, Csáki bíró lánya (A halálra táncoltatott leány), A három árva két változata, Kedves feleségem (A férj-ámító asszony), Jó estét, barna leány (A megesett leány) és az Egy bohó királyfi. A csak szövegesen közölt anyagból eltérő változatként az előbbiek mellé sorakozik a Gyulainé, a Csáki bíró lánya, A megesett leány és A férj-ámító asszony egy-egy változata. Érdekes, nemegyszer párhuzamosan szöveges, illetőleg a szöveg és dallam egységében jelentkező változatokban tett közzé a két szerző az új stílusú balladák és románcok közé számító mintegy húsz más darabot. Ennyi balladás darab egy olyan kalotaszegi település népköltészetéből, amely pontot a gyűjtők a népballadaanyag vonatkozásában a gyors halódás útjára jutott településnek tartanak, mondom, ennyi balladás darab láttán jogosan éledezhetik bennünk az a remény, hogy a folklórgyűjtőktől sokáig elhanyagolt Kalotaszeg rendszeres átkutatása jelentősen gazdagíthatja ennek az érdekes néprajzi területnek balladakincséből eddig gyűjtött ballada-, románc- és balladás énekanyagról való eléggé szegényes ismereteinket.

19. Közbevetőleg, a történetiség rendjét jócskán megtörve, itt alkalomszerű megemlíteni, hogy az ilyenféle, jobbára szöveges, kisebb részében dallamot is közlő kiadványfajta eléggé régi előképre is hivatkozhatik: Kodály Zoltán közreműködésével évtizedekkel előbb ilyenképpen tette közzé Szendrey Zsigmond is a Magyar Népköltési Gyűjtemény utolsó, XIV. kötetében a nagyszalontai gyűjtés anyagát. Az e kiadványba foglalt balladaanyagban A három árva, Bátori Kalára, illetőleg

Bátori Ferencné (Az eladott leány), A megátkozott leány, A halálra táncoltatott leány és A királyfi szöveg-, sőt a legtöbbnek dallamváltozata is a klasszikus balladák világát képviseli. Mindez azt mutatja, hogy az újabb stílusú balladák közé sorolható két-három más darabot is beleszámítva Nagyszalonta balladakincse már hat évtizeddel ezelőtt még annál is szegényebb lehetett, mint amilyennek a hozzá földrajzilag legközelebb eső kalotaszegi Magyargyerőmonostorról való mai híradásból láthatóan a hazai folklórterületen a belső-erdélyi részek mutatkoznak. A Szendrey gyűjtötte balladák közül Arany János egyik balladájával való motívumkapcsolata miatt különlegesen kiemelkedő jelentőségű a Sára asszony címen, sajnos, csak szövegesen közzétett ballada; ez ugyanis éppen úgy a férjgyilkosság bűnének súlya alatt lelkileg összeroskadó asszony esetét dolgozza fel, mint Arany Ágnes asszonya. Talányként vetődik fel itt e kérdés: hogyan lehetséges az, hogy a Sára asszonyt a lejegyzéskor, 1919-ben egy 68 éves asszony — nyilván gyermek- vagy fiatalkori emlékeiből — még ismerte, Arany viszont az Ágnes asszony írásakor (1853) egyáltalán említést sem tesz egy ilyen tárgyú szalontai népballada ismeretéről? Továbbfűzve a kérdést: ha még Aranynak Szalontáról való végleges elkerülése (1851) után hét évtizeddel is élt a Csonka torony népe között az Ágnes asszony előképéül tekinthető Sára asszony balladája, sőt — a Szendrey és Kodály gyűjtötte másik kilenc ballada tanúsága szerint — romjaiban még más hírmondói is voltak a régi, Arany Nagyszalontán töltött gyermek- és ifjúkora idején bizonnyal jóval gazdagabb balladavilágnak, hogyan lehetséges az, hogy a költő 1872-ben szerkesztett népdalgyűjteményébe a népballadák világának felfedezése után az Ágnes asszony előképének tekinthető szalontai balladát egyáltalában nem vette be, ott csak egyetlen töredékes betyárballadával (Angyal Bandi) találkozunk? Ha ehhez még hozzátesszük, hogy Aranynak más közléséből is csak még egy betyárballada (Fábián Pista nótája) képviseli a tőle megmentésre méltónak ítélt népi balladakincset, nem csodálkozhatunk azon, hogy e balladakincs darabjainak számát és költői értékét illetően Arany olyan lehangoltan nyilatkozott.

20. A Magyar Népköltési Gyűjtemény sorozatának ez az utolsó szalontai kötete egyébként már szakítás a

Gyűjteménynek addigi, csak szöveget adó közlésmódjával. Egy kissé késői szakítás, mert hiszen a dallam és a szöveg együttes gyűjtésének, illetőleg közlésének korszerű elve a századvégtől fogva Vikár, Seprődi, Bartók, Kodály meg mások gyűjtésében, közlésében következetesen alkalmazott elv- és igényként jelentkezett. Ennek ellenére ez igény kielégítésének szándékával még az újabban megjelentetett hazai népköltésgyűjtemények közül sem mindenikben találkozunk.

Ilyen vonatkozásban az elmúlt másfél évtizedből megemlítésre kínálkozik egy olyan gyűjtemény, amely még Erdélyi, Kriza és a Magyar Népköltési Gyűjtemény első kötetei lejegyző hagyományainak csapását járva csak szöveges gyűjtést ad. Konsza Samunak több évtizedes gyűjtéséből Faragó József szerkesztésében Háromszéki magyar népköltészet (1957) címen közzétett kötete a hazai balladagyűjtés szempontjából így is figyelemre méltót nyújt, hiszen a már Krizától felfedezett háromszéki balladakincsnek — legalább egyes darabjaiban — folytatólagos továbbéléséről ad hírt. A klasszikus balladák és románcok sorából a Kőmíves Kelemen, Londorvári Ibolyka (A megesett leány), Fehér Anna (két változatban), Tollos Erzsi, illetőleg Székvári Maris (A halálra táncoltatott leány; három változatban), Síró János, A férjámító asszony a hazai balladakincs legismertebb darabjai közül való. A többi harminc-egynéhány ballada, illetőleg románc az újabb stílusúak közül kerül ki; köztük sok a betyárballada, sőt a helyi keletkezésűnek látszó darab is.

E gyűjtemény különben nemcsak a merőben szövegközlő eljárásmód alkalmazásában követi az Erdélyi- és Kriza-féle gyűjtői hagyományokat, hanem abban is, hogy Konszának az anyag egybehordásában jórészt csak gyűjtésre ösztökélő, anyaggondozó szerep jutott. A kötetbe belementett háromszéki balladaanyag valamelyes bősége láttán igazán hálás feladatként kínálkozik hazai balladagyűjtőink számára az e kötetben jelzett nyomokat végigjárni, és továbbmenően az itt gyűjtőpontként nem szereplő háromszéki településeken is a sülylyedő balladavilág még megmenthető darabjait korszerűen egybegyűjteni.

21. Az utóbbi félszázadban szinte teljesen a népköltési gyűjtők figyelme körén kívül rekedt hazai terület volt a Szamos, a Körösök meg a Maros alsó folyása

mellékének alföldi peremvidéke. Szendreynek és Kodálynak az első világháború évtizedében végzett gyűjtéséből rendelkezésünkre álló szegényes balladaanyagon kívül e terület balladakészletére nézve Kálmány Lajos Alsó-Maros vidéki gyűjteményeinek megjelenése óta nem volt újabb híradásunk. Éppen ezért, bár balladaanyagában szegény, legalább az Arad környéki balladakészlet vonatkozásában valamelyes újabb tájékozódási lehetőséget kínál Kovács Ferencnek Faragó Józseffel együtt közzétett kisiratosi népköltési gyűjteménye (1958). A Konsza-kötethez hasonlóan a Kovács-féle gyűjtemény is dallam nélkül jelentkező szöveganyagában egy 14 éves leány és egy 18 éves fiú elmondásában lejegyezve — meglepetésünkre — a Kőműves Kelemen egy-egy rendkívül érdekes, de gyanúsan csiszolt, irodalmias változatával találkozunk. A kötetbe foglalt többi ballada közül csak A megcsalt férj címet viselő darab (A férj-ámító asszony) tartozik a régies típusú balladák csoportjába. Az alföldi területre jellegzetes betyárballadát csak Bogár Imre balladája és az Erdélyből is sok változatban ismert A margitai betyár (Nem messze van ide Kismargita) hetvenkedő hangú balladája képviseli. Az Endre báró leánya típusba tartozó ballada itt közölt három változata szintén Erdély-szerte ismert balladai tárgyat dolgoz fel. Az újabb stílusú balladák közül Kisiratoson a cséplőgépbe esett leány (Farkas Julcsa) és a szülői ellenzés miatt szerelmi gyilkosságba esett legény balladáját (Szabó Gyula) ismerik (ez utóbbit két változatban); mindkét ballada az országosan elterjedt darabok közül való. Ilyenformán a változatokkal együtt mindössze 11 darabból álló kisiratosi balladakészlet mennyiségét tekintve nagyjából a tőle jóval északabbra fekvő Nagyszalonta szinte fél évszázaddal előbb egybegyűjtött anyagának szintjén mozog, klasszikus balladákban azonban jóval szegényebb, mert az amott lejegyzett nyolc ilyen balladaváltozattal szemben itt mindössze kettővel találkozunk. E szerény balladaanyag ellenére is Kovács kisiratosi gyűjteménye egyrészt jó példája annak, hogy a népköltési anyag és közelebbről éppen a balladakincs mentése ügyében bármely ponton milyen felbecsülhetetlen szolgálatot tehetnek falun élő tanítóink és tanáraink, másfelől meg figyelmeztető a tekintetben, hogy — legalább pillanatnyilag — még kellő fenntartással kell fogadnunk a ballada-

anyagnak az alföldi területen bekövetkezett teljes pusztulásáról szóló kósza híreket. Ha ugyanis a múlt század elején települt Kisiratoson is legalább szerény eredményeket hozhatott a helyszíni gyűjtés, jogosan várható, hogy az elzártabb, bolygatatlanabb alföldi települések törzslakossága még inkább őrizhetett meg korunkig feljegyezni való anyagot.

22. A hazai balladagyűjtés történeti vázlata befejező mozzanataként kell észrevételeket tennem hazai balladakincsünknek az utóbbi másfél évtizedben közzétett két legjelentősebb forrásművére. Noha a két kötet más-más jellegű kiadványtípusba tartozik, a bennük jelentkező első közlésű balladaanyag minőségi és mennyiségi értéke miatt a kettő együttes tárgyalásra kínálkozik.

Az előbbiekben futó említésben hivatkoztam már a hazai népköltési gyűjtés történetének egyik újabb, korszakalkotó mozzanatára, a Folklór Intézet kolozsvári osztályának megalakulására. Az osztály munkájának megindulása óta a hazai magyar folklórkutatásnak és így a balladagyűjtésnek is vannak már a munkára szakmailag jól felkészült, rendeltetésszerűen folklórkérdésekkel foglalkozó, hivatásos munkásai. A népköltési gyűjtés tervszerűsítése folytán az ötvenes évek elejétől a hazai balladaanyag egybehordása tekintetében az Intézet keretében dolgozott és jelenleg is dolgozó szakemberek jelentős gyűjtő és feldolgozó eredményeket értek el. Az eredmények számszerű arányaira nézve elégséges egyetlen adatot ide jegyeznem: az Osztály népköltési tárában mintegy 1700 hazai népballada, illetőleg népballadaváltozat van felhalmozva. Ebből a hatalmas balladakincsből mindeddig aránylag kevés jelent meg. Almási István és Olosz Katalin magyargyerőmonostori anyagának Almásitól gyűjtött részén kívül innen kerültek ki egy csángó kiadványnak Jagamas János és munkatársai gyűjtötte darabjai és jórészt innen való egy Faragó Józseftől egybeállított válogatás első közlésben jelentkező balladakészlete. Éppen ezért a két kiadványt a következőkben legalább futó értékeléssel közelebbről is szemügyre kell vennem.

A két kiadvány közül időben is, a korszerű gyűjtés igényeit érvényesítő voltánál fogva is elsőként értékelendő az a moldvai csángó népköltési anyagot magába foglaló kötet, amelynek darabjait Jagamas János és munkatársai gyűjtötték és amely Faragó József meg

Szegő Júlia közreműködésével jelent meg. Domokos úttörő közlései óta ez az első, felszabadulás utáni hazai híradás a moldvai csángóság népköltésének helyzetéről.

Maga a kötet 30, pontosabban (az egyes balladák változatait önálló egységeknek számítva) 54 balladát tartalmaz. Klasszikus balladáinknak úgyszólva teljes sora, némelyik több változatban szerepel a kötetben, olyanok, mint Kádár Kata, Kőműves Kelemen, Molnár Anna, Márton szép Ilona (Júlia szép leány), Szegény árva asszony (Budai Ilona), Az áspis kígyó, A két rab testvér, Az elrabolt leány, A három árva, A nagy hegyi tolvaj, Az elítélt, Szegény Szabó Erzsi (A gyermekgyilkos anya), A halott testvér, A gazdag leány-feleség, Molnár Bálint (A csodahalott), A halálra táncoltatott leány, Megöltek egy legényt. Ezeken a régebbi stílusú, de a hazai balladakincsből más területről is számos változatban ismert klasszikus darabokon kívül a csak Moldvából ismert Dancia király (A katona-leány), Ifjú Mátyás király (A talányfejtő leány), Marinka (A menygyilkos anyós), A pakulár emelkedik ki a gyűjteményből. A moldvai csángóságnak a székelységgel való, újabban is szoros kapcsolataira utal a gyűjtemény balladaanyagában néhány újabb keletkezésű, valamint egy betyárballada (Balog Józsi, Barna Jancsi, Vajda János, Szabó Vilma, A szolgalegény halála, Rózsa Sándor) is.

E kötet balladakészletenek értékelését így foglalhatjuk össze: Nemcsak a csángó, hanem a hazai magyar balladagyűjtés vonatkozásában is a maga 54 szövegesdallamos darabjával eddig leggazdagabb, a tudományos igényeknek leginkább megfelelő gyűjteményünk e kötetnek balladákat magába foglaló része. Mindemellett kiemelendő, hogy máig sincs egyetlen olyan hazai magyar balladagyűjtemény sem, amely a közölt balladákat olyan terjedelmes és olyan sok változatban tette volna közzé, mint ahogyan az a Jagamas gyűjtötte kötetben jelentkezik. Mind gazdagsága, mind pedig a korszerű igényeket kielégítő lejegyzési, illetőleg közlési módja miatt a hazai balladagyűjtemények között vitathatatlanul első helyet kell kijelölnünk a csángó népballadák e gyűjteményének.

23. Merőben a tudomány igényeit tartva szem előtt csak szöveges volta miatt nem állítható az előbb értékelt gyűjtemény mellé az a másik kiadvány, amelyről a történeti számbavétel rendjén még szólanom kell. A

hazai folklórkutatásnak egyik, kiemelkedő eredményei miatt nemzetközi szinten is elismert munkása, Faragó József — szakszerű balladakutató munkája mellett — a szélesebb körű olvasóközönség számára is sajtó alá rendezett egy balladáskötetet (Jávorfa-muzsika 1965). A hazai balladakutatás vonatkozásában e kötet azért jelentős, mert — amint arra egy beszámolójában maga a gyűjtemény egybeállítója is utal — a válogatásban közölt 205 balladaszöveg közül 81 itt látott első ízben napvilágot. Nincs, nemcsak a szélesebb körű olvasóközönség céljaira készült kiadványok, hanem a szaktudományi rendeltetésű monografikus gyűjtemények között egyetlenben egy sem, amely egy kötetben ennyi új anyagot tett volna közzé. Bár éppen e gyűjtemény első közlésű darabjainak viszonylag nagy száma miatt — a rendelkezésre álló tér szűkre szabott keretei között — magamnak le kell mondanom a balladaanyag csoportonkénti bemutatásáról, meglepőnek kell tartanunk azt, hogy a kötet megjelenése alkalmával a válogatásnak ezt a folklórtudományi szempontból eléggé nem értékelhető részét, az első közlésben jelentkező balladaanyagot még a szakismertetés sem emelte ki, és senki sem mutatott rá a kiadványnak a szaktudományi vizsgálódás szempontjából való forrásértékére. Ez annál feltűnőbb, mert az egyetlen azóta közzétett összefoglaló jellegű folklórkiadvány, az Ortutay Gyula és Kriza Ildikó gondozásában megjelent Magyar népballadák (1968) hivatkozásaiból ítélve nem egy esetben a Jávorfa-muzsika szolgáltatott e kiadványhoz is anyagot. Ilyenformán balladakiadványaink sorában a Jávorfa-muzsika azok közé az alapvető forrásmunkák közé tartozik, amelyekre a hazai és a határokon túli balladakutatóknak a változatok számontartása rendjén a továbbiakban is gyakran kell hivatkozniok.

24. E szemle folytatólagos időbeli rendjétől eltérve, de a történeti áttekintésnek mégis mintegy berekesztéseként itt kell megemlékeznem két, időben egymástól távol eső olyan gyűjtőmozzanatról, amely térbelileg szorosan kapcsolódik ahhoz a területhez, ahonnan a Balladák könyve anyagának gyűjtőmunkája elindult.

Érdekes ugyanis az az egybeesés, hogy Gyulai Pál előbb már említett, nevezetes múzeum-egyesületi előadásába éppen annak a Borsavölgynek egyik falujából, Kidéből szőtt bele értékelő megjegyzések kíséretében

egy balladát (Tamás Rózsi mit gondoltál?), amely völgynek a szájában, Kidétől alig egy-másfél óra járásnyira, Kallós Zoltán szülőfaluja és első gyűjtőpontja fekszik. Ez a balladaközlés ezen a földrajzi egybeesésen túl különösebben nem jelentős, feltűnő azonban az, hogy több mint száz évvel ezelőtt Gyulai Kidéről csak ezt az egy újabb stílusú balladát ismerte, illetőleg csak ezt idézte, holott csaknem kilenc évtizeddel később, 1943-ban Járdányi Pál e település világi zenéjének monografikus vizsgálata során a régi stílusú balladák közé számító Fehér László itteni életéről két változat közlésével is bizonyságot szolgáltatott, sőt zenei példái közé iktatta a Virágim, virágim, gyönyörű virágim kezdetű, ugyancsak egy régi stílusú ballada töredékének látszó ének két sorát. A népzenei darabok szöveganyagának hiányos közlése ellenére a Járdányi példái közé sorolt Mély a Tiszának a feneke, valamint az Erdő, erdő, nagyváradi erdő kezdetű ének is egy-egy újabb stílusú balladának, az utóbbi meg éppen egy betyárballadának kezdő szakasza lehet. Monografikus feldolgozásra készülve, Járdányi a félreeső Kidén a gyűjtésben nyilván a lehető teljességre törekedett, és így meglepő, hogy a Borsavölgyén a forgalmi útvonalba eső Válaszúton és néhány közeli észak-mezőségi ponton Járdányival egyidőben gyűjtésbe kezdő Kallós régebbi és újabb stílusú balladáinknak milyen, viszonylag gazdag sorával találkozott, viszont az ő gyűjtési eredményeivel való összehasonlításban milyen szegényes a Járdányitól éppen csak felvillantott kidei balladaanyag.

25. Ez a megjegyzés aztán már átvezet bennünket az e kötet balladaanyagát egybegyűjtő Kallós Zoltán eredményeinek értékelésére. Ehhez az értékeléshez az előbbiekben elvégzett történeti vizsgálódás szolgáltat kellő távlatot, illetőleg ez nyújt összehasonlítási alapot.

A megelőző gyűjtések eredményeivel egybevetve az előttünk fekvő Balladák könyve a gyűjtés földrajzi terének kitágítása, a balladaanyag gazdagsága, a már számbelileg is jelentős szöveg- és dallamanyag együttes jelentkezése, a balladaváltozatok terjedelmes volta és a közölt anyag tartalmi értéke jelent mind a folklórkutató, mind pedig a szélesebb körű olvasóközönség számára meglepetést.

A történeti szemlélődés rendjén már kiviláglott, hogy a hazai balladagyűjtés eddig közzétett anyagának leg-

nagyobb része a székelység köréből került ki. Innen állott egybe a Vadrózsák nagyon szerény balladaanyaga, de Kriza munka- és kortársainak, valamint utána napjainkig a gyűjtőknek tekintélyes sora is jórészt a gazdag gyűjtési lehetőségekkel kecsegtető székelységi települések énekeseit vallatta meg balladakutató érdeklődéssel. Jóllehet már Kriza legalább székenkénti elkülönítéssel közölte anyagát, az ő nyomdokain, példáján felbuzduló gyűjtők közül mégis sokan a folklórföldrajzi használhatóság szempontjából jóval bizonytalanabb „Székelyföld" megjelöléssel közöltek újabb balladaadalékokat. A közlések java részében pontos térbeli elkülönítettségben mutatkozó anyag folklórföldrajzi jelentkezésének számbavétele rendjén azonban kiderül, hogy még a legigényesebb gyűjtők is a székelységnek csak egyes táji egységein és csak eléggé hiányos ponthálózattal dolgoztak. Így aztán szinte teljesen a figyelem körén kívül rekedtek olyan elzárt tájak, mint például a Gyimesvölgye vagy Udvarhely, Háromszék és Marosszék egy-egy eldugottabb része. Még inkább feltűnő a gyűjtőpontok egyenlőtlen eloszlása a székelységen kívüli hazai tájak esetében. A régebbi gyűjteményekben a kalotaszegi, mezőségi és szilágysági részekről találkozunk a székelységi anyaghoz viszonyítva rendkívül szegényes balladaanyaggal.

A gyűjtőmunkája megindításakor még gyermekifjú Kallós aligha lehetett csak valamennyire is tájékozott az addigi hazai balladagyűjtés földrajzi határainak ilyen korlátozott voltát illetően, mégis szerencsés választással elsősorban az egyik legismeretlenebb tájon, az Észak-Mezőségen kezdett munkához. Előbb neveltetési helyén, Válaszúton, majd a közeli Kötelend, Magyarszovát, Vajdakamarás, Vice, Visa, illetőleg a valamivel távolabb fekvő Buza, Tacs, Mezőveresegyháza, Ördöngösfüzes, Szépkenyerűszentmárton került gyűjtőpontjai közé. Örvendetes, hogy Kallós figyelme hamarosan túlterjedt közvetlen gyermekkori környezete határain, és még három balladaterületen: a moldvain, gyimesin és a kalotaszegin folytatta a munkát. S ha ehhez még hozzávesszük, hogy Almási István és Olosz Katalin gyerőmonostori balladaközlése után Kallós Kalotaszeg más területéről is tesz e kötetben közzé anyagot, megállapítható, hogy a Balladák könyvének gyűjtője valóban új vagy legalábbis eddig csaknem teljesen ismeretlen te-

rületeket kapcsolt bele a hazai balladakutatás érdeklődési körébe. Még a Domokos, Jagamas, Balla és Veress gyűjtése óta felfedezett és legjelentősebb darabjaiban már eddig is ismert moldvai csángó balladaanyag gyűjtőpontjai közé is kerültek be Kallós odaadó fáradozása révén olyan újabb pontok (Bergyila, Gerlén, Máriafalva, Forrófalva), ahonnan addig folklórkutató nem tett közzé egyetlen balladát sem.

A hazai gyűjtőterület földrajzi határainak kitágításánál is kiemelkedőbb jelentőségű magának a Kallós gyűjtötte balladaanyagnak elámító gazdagsága. A gazdagság már az itt első közlésben megjelenő balladáknak a száma, de legalább ugyanilyen mértékben a balladaváltozatok terjedelmes volta tekintetében is szembeszökő. Nincs nemcsak hazai, hanem egyetlen más magyar balladakiadvány sem, amely egyszerre ennyi és ilyen terjedelmes ballada- és balladás énekváltozattal gyarapította volna a hazai balladavilágra vonatkozó ismereteinket, mint ahánnyal e kiadványban találkozunk. Bár Jagamas gyűjtéséből már ismertünk meglepően terjedelmes csángó balladákat, Kallós gyűjteménye e tekintetben is meglepetéssel szolgál. Feltűnően az itt közzétett anyagban éppen a régebbi stílusú balladák számos változata esetében nem ritka a rendkívüli terjedelmű, nemegyszer 40—80 szakaszt is magába foglaló darab. A Balladák könyvének lapozgatása közben a csángó anyag mellett az ugyancsak terjedelmes változatokkal képviselt gyimesvölgyi és észak-mezőségi balladák terjedelmi arányai kelthetnek méltán feltűnést.

A Kallós gyűjtötte anyag rendkívüli értékét illető véleményünk még csak erősödik, ha számba vesszük a Balladák könyve zenei anyagának gazdagságát. Különösen akkor szembeszökő a 162 kottás darabot magába foglaló kötetnek ilyen tekintetben való gazdagsága, ha a Kallós-gyűjtemény dallammal jelentkező darabjainak számát egybevetjük néhány ilyen anyagot tartalmazó legnagyobb gyűjteményünkben rendelkezésünkre álló darabok számával. E gyűjtemények balladaanyagáról ilyen kimutatást állíthatunk egybe (a név után a közölt darabok száma áll):

Seprődi János 24	Domokos Pál Péter 31
Bartók Béla és	Faragó József és
Kodály Zoltán 57	Jagamas János 48

Az eddig dallammal közölt balladaanyagban leggazdagabb gyűjtemények és a Balladák könyve adatainak egybevetése világosan mutatja ilyen szempontból is Kallós gyűjteményének kiemelkedő jelentőségét: a megelőző gyűjteményekben összesen közzétett 160 dallammal együtt közölt darabbal szemben most 162 ballada kerül e kötet forgatója elé. A Balladák könyve anyagának egybegyűjtője tehát egymagában számszerűen is több dallamos balladával és balladás darabbal gazdagítja e kötetével a kiadott balladák számát, mint amennyit eddig az előtte járók közleményeiből ismertünk.

Az előbbiekben elvégzett futó egybevetés eredményein túlnő Kallós gyűjtői érdeme akkor, ha számításba vesszük a tőle csak szövegesen közzétett anyagot is. A Balladák könyvének 259 balladájából, balladás dalából és nyolc meseváltozatából egybeálló gyűjtemény már abban is az eddigi balladakötetek fölé emelkedik, hogy minden darabjában első közlésű anyagot bocsát rendelkezésre. Ilyen tekintetben nem vetekedhetik vele egyik előtte megjelent gyűjtemény sem.

Az utóbbi másfél évtizedben napvilágot látott kizárólagosan szöveges balladagyűjtemények közül a közölt balladák száma tekintetében csak az Ortutay Gyula és Kriza Ildikó gondozásában megjelent 270 balladát és balladás dalt tartalmazó Magyar népballadák kötetben van mindössze 11 darabbal több, mint Kallós gyűjteményében, de persze amott nagyon csekély számú, a Kallósében pedig kirekesztőleges az első közlésű anyag. Az előbb jelzett időszakaszban közzétett másik két gyűjtemény közül Csanádi Imre és Vargyas Lajos balladáskötete 225, a Faragó József közzétette Jávorfamuzsika pedig 208 darabbal a közölt balladák számát tekintve a sorban csak Kallós kötete után következik. A zene- és folklórtudományi használhatóságot illetően Csanádi és Vargyas kötete negyedében dallamos anyagával jóval értékesebb, a másik két gyűjtemény azonban merőben szöveges voltánál fogva valamivel szerényebb értékelésre tarthat számot, mint Kallósnak gazdag, jelentős számú dallamos darabot is tartalmazó gyűjteménye.

E bevezető kereteit túlságosan szétfeszítené a Balladák könyve részletes tartalmi és műfaji elemzése, illetőleg az anyag ilyen szempontú értékelése. Jóllehet a kötet e tekintetben is rendkívül jelentős, e sorok

írója úgy látja, hogy a széles körű olvasóközönség számára a kötethez csatlakozó jegyzetekben éppen elég útmutatás, felvilágosítás kínálkozik ahhoz, hogy az olvasót — érdeklődési szintjének mértékéig — hozzásegítse a balladaanyag tartalmi és műfaji értékeléséhez, a folklórkutató számára pedig igazán felesleges egy effajta gyűjteményt — a jegyzetekben előadottakon túl — tartalmilag ismertetni, illetőleg méltatni.

26. Bár a Balladák könyve kétarcú mű: egyik arcával a széles körű olvasóközönségre, másikkal a balladakutatás avatottjaira tekint, nem kétséges, hogy forrásértékű anyaga miatt elsősorban a szaktudomány számára nyújt jelentőset és vitathatatlanul maradandót. Egy tudományos mű jelentőségét és maradandóan értékes voltát elsősorban az jelzi, ha már önmagában is új utakat nyit, új lehetőségeket villant fel, új eredményekre jut ugyan el, de ugyanakkor túlutal önmagán, s követelően a folytatólagos kutatások szükségességét hirdeti. Nos, a kötet anyaga egybegyűjtőjének munkája ilyen vonatkozásban is jelentős. Mikor ugyanis új, a balladagyűjtés szempontjából eddig merőben ismeretlen tájakon, településeken tallózott, mikor mentől gazdagabb és minél korszerűbben gyűjtött anyagot igyekezett a kutatás rendelkezésére bocsátani, rámutatott egyben azokra a szinte végtelen lehetőségekre is, amelyek a balladagyűjtés hazai munkásai számára a gyűjtőterület rendszeres átkutatása rendjén kínálkozhatnak, de rámutatott ezzel együtt arra is, hogy igazán értékes anyagot elsősorban a szöveg és a dallam egységében korszerűen gyűjtött darabok közzétételével lehet a szaktudományi vizsgálódás elé tárni.

A Balladák könyvének jelentőségét tehát végső soron az mutatja, hogy e kötet nemcsak gyönyörködtet, nemcsak anyaga további szakszerű vizsgálatára, elemzésére ösztökél, hanem ezen túlmenően gyűjtőjét és a hazai folklórkutatókat sürgetően figyelmezteti a jövő felé vezető életúton újabb meg újabb gyűjtőfeladatok elvégzésének szükségességére is.

SZABÓ T. ATTILA